

## RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLARDA BANK TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI

Akbarjonov Aziz Akbarjon o'g'li – mustaqil tadqiqotchi

**Annotatsiya:** Rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiy tizimining markaziy elementlaridan biri bu – tijorat banklaridir. Ushbu moliyaviy institutlar nafaqat moliyaviy resurslarni jamlash va taqsimlashda, balki iqtisodiy o'sish, investitsiyalarni rag'batlantirish hamda aholining moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan, tijorat banklarining samaradorligini oshirish – davlat miqyosida muhim strategik vazifadir. Biroq, bu yo'nalishda rivojlanayotgan mamlakatlarda ko'plab tizimli, institutsional va texnologik muammolar mavjud. Ushbu tadqiqotda rivojlanayotgan mamlakatlarda bank tizimi samaradorligini oshirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar o'rganilgan.

**Kalit so'zlar:** Bank samaradorligi, ROA, ROE, NIM, CIR, kapital boshqaruvi, mahsuldorlik, texnologik innovatsiyalar.

**Abstract:** Commercial banks are one of the central elements of the economic system in developing countries. These financial institutions play a crucial role not only in mobilizing and distributing financial resources but also in promoting economic growth, stimulating investments, and meeting the population's needs for financial services. Therefore, improving the efficiency of commercial banks is an important strategic task at the national level. However, developing countries face numerous systemic, institutional, and technological challenges in this area. This study examines the problems associated with enhancing the efficiency of the banking system in developing countries.

**Keywords:** Bank efficiency, ROA, ROE, NIM, CIR, capital management, productivity, technological innovation.

Rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiy tizimining markaziy elementlaridan biri bu – tijorat banklaridir. Ushbu moliyaviy institutlar nafaqat moliyaviy resurslarni jamlash va taqsimlashda, balki iqtisodiy o'sish, investitsiyalarni rag'batlantirish hamda aholining moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan, tijorat banklarining samaradorligini oshirish – davlat miqyosida muhim strategik vazifadir. Biroq, bu yo'nalishda rivojlanayotgan mamlakatlarda ko'plab tizimli, institutsional va texnologik muammolar mavjud. Ularning kelib chiqish sabablari va makroiqtisodiy oqibatlarini tahlil qilish, mavjud

kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha aniq yo'nalishlarni ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Quyidagi rivojlanayotgan mamlakatlarda bank tizimi samaradorligini oshirish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni chuqur tahlil qilimiz.

Moliyaviy infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda tijorat banklarining samaradorligini oshirishdagi asosiy to'siqlardan biri bu moliyaviy infratuzilmaning sust rivojlanganligidir. Ko'plab banklar hali-hanuz eski axborot tizimlaridan foydalanadi, bu esa mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayonining sekinlashuviga, xatoliklar yuzaga kelishiga va umumiy ish unumdorligining pasayishiga olib keladi. Infratuzilmadagi bu kamchiliklar bank operatsiyalarining avtomatlashtirilishini, raqamli xizmatlarning joriy qilinishini va mijozlar bilan aloqa sifatini sezilarli darajada cheklab qo'yadi.

Texnologik transformatsiyaning sustligi. Banklar faoliyatida zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish samaradorlikni oshirishning muhim omillaridan biridir. Ammo rivojlanayotgan mamlakatlarda ko'plab banklar texnologik transformatsiyani kechikib amalga oshirmoqda. Bu esa bank xizmatlarining interaktivligi, tezligi va qulayligi past bo'lishiga sabab bo'ladi. Natijada, mijozlar soni ortmaydi, raqobatda yutqazish xavfi kuchayadi va banklar o'z resurslaridan to'liq foydalanish imkoniyatini yo'qotadi.

Malakali kadrlar tanqisligi. Tijorat banklari samaradorligini oshirish uchun yuqori malakali, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlay oladigan va raqamli iqtisodiyotni tushunadigan mutaxassislar zarur. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bunday kadrlarning tanqisligi muammoga aylanmoqda. Bu holat bank tizimining zamonaviy talablarga javob berishini qiyinlashtiradi, xodimlarning malakasi pastligi esa bank xizmatlarining sifatsiz bo'lishiga olib keladi.

Raqobat muhitining yetarli shakllanmagani. Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda moliya sektori markazlashgan bo'lib, ayrim yirik banklar hukmronlik qiladi. Bu holat sog'lom raqobat muhitining shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Raqobatning yetishmasligi esa banklarni innovatsion yondashuvlarni joriy

etishga undamaydi, bu esa xizmatlar sifati va samaradorlik darajasining pastligiga olib keladi.

Mijozlar ehtiyojlarining noto'g'ri o'rganilishi. Samarali bank xizmatlarini taklif etish uchun mijozlar ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish zarur. Ammo ko'plab rivojlanayotgan davlatlarda banklar mijozlar bilan ishlashda an'anaviy usullardan foydalanishda davom etmoqda. Bu esa mijozlarga noqulaylik tug'diradi, ularning bankka bo'lgan ishonchini pasaytiradi va xizmatlar sodiqligini susaytiradi.

Raqamli savodxonlikning pastligi. Rivojlanayotgan davlatlarda keng omma orasida raqamli texnologiyalar bo'yicha savodxonlik darajasining pastligi banklarning raqamli xizmatlariga bo'lgan talabni pasaytiradi. Aholi zamonaviy xizmatlardan foydalana olmaydi yoki ulardan qo'rqadi. Bu esa banklarning raqamli transformatsiyasi samarasini pasaytiradi va ularning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tashqi moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi. Tijorat banklari faoliyatini kengaytirish va texnologik modernizatsiyani amalga oshirish uchun moliyaviy resurslar zarur. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa xorijiy investitsiyalar, moliyaviy grantlar va kredit liniyalariga kirish cheklangan bo'lib, bu banklarning o'z faoliyatini zamonaviylashtirish imkoniyatini cheklaydi. Natijada, kapital yetishmasligi bank xizmatlarini kengaytirishda to'siq bo'ladi.

Markaziy bank siyosatining qat'iyligi yoki sustligi. Markaziy banklar va regulyator tashkilotlarning roli moliyaviy sektordagi islohotlar yo'nalishini belgilab beradi. Rivojlanayotgan davlatlarda bu siyosat ba'zan ortiqcha qat'iylilik yoki loqaydlik bilan ajralib turadi. Bunday siyosat banklarning faoliyatini muvofiqlashtirishda, innovatsiyalarni qo'llashda va xizmatlarni diversifikatsiya qilishda to'sqinlik qiladi.

Yashirin iqtisodiyotning keng tarqalganligi. Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiyotning muayyan qismi norasmiy faoliyat bilan band. Bu holat bank tizimining rivojlanishini cheklaydi, chunki rasmiy daromad manbalari yo'qligi sababli banklar uchun ishonchli kredit portfeli shakllantirish qiyinlashadi.

Natijada, banklar qarz berish faoliyatini kengaytira olmaydi, bu esa iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Kredit risklarining yuqoriligi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda qarz oluvchilarning kredit tarixini aniqlash, ularning moliyaviy ahvolini baholash mexanizmlari yaxshi yo'lga qo'yilmagan. Bu esa kredit risklarining ortishiga, to'lovlarning kechiktirilishi yoki umuman qaytmasligiga olib keladi. Bunday holatlar banklar likvidligini pasaytirib, ularning moliyaviy barqarorligiga xavf tug'diradi.

Moliyaviy inkluzivlikning pastligi. Tijorat banklari faoliyatida aholining keng qatlamlarini qamrab olish muhimdir. Rivojlanayotgan davlatlarda esa bank xizmatlaridan foydalanayotgan aholining ulushi past. Ayniqsa, qishloq joylarida bank filiallari soni cheklangan, internet tarmog'i zaif, bu esa aholining moliyaviy xizmatlarga kirishini qiyinlashtiradi. Natijada, banklarning mijozlar bazasi cheklanadi va foyda ko'lami torayadi.

Ichki boshqaruv tizimining zaifligi. Samarali faoliyat yurituvchi banklar odatda kuchli ichki boshqaruv tizimiga ega bo'ladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bu tizimlar ko'pincha nomukammal bo'lib, strategik qarorlar qabul qilishda sustlik, korrupsion xavf va resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi kuzatiladi. Bunday boshqaruv muammolari bank samaradorligini sezilarli darajada pasaytiradi.

Xalqaro standartlar va akkreditatsiyaga muvofiq emaslik. Bank sektorining xalqaro maydonda faoliyat yuritishi uchun u muayyan moliyaviy hisobot va boshqaruv standartlariga mos bo'lishi zarur. Ammo rivojlanayotgan mamlakatlarda banklar ko'p hollarda bu standartlarga mos kelmaydi, bu esa ularning xalqaro kredit reytinglarini pasaytiradi, xorijiy hamkorlikni cheklaydi va rivojlanishga to'sqinlik qiladi.

Moliyaviy savodxonlikning pastligi. Aholi orasida moliyaviy xizmatlar, kredit olish, investitsiya qilish, onlayn tranzaksiyalar bilan bog'liq bilimlar yetarli emas. Bu esa bank xizmatlaridan noto'g'ri foydalanishga, noqonuniy operatsiyalarga aralashib qolishga yoki imkoniyatlardan foydalana olmaslikka olib

keladi. Natijada, banklarning taklif etayotgan xizmatlari to'liq ishga tushmaydi, ularning rivojlanish sur'atlari sekinlashadi.

Rivojlanayotgan davlatlarda tijorat banklarining samaradorligini oshirish murakkab va ko'p qirrali masala hisoblanadi. Ushbu maqolada tahlil qilingan muammolar bank tizimining turli jihatlariga – moliyaviy infratuzilma, raqamli texnologiyalar, inson resurslari, ichki boshqaruv, iqtisodiy va siyosiy barqarorlik, shuningdek, moliyaviy savodxonlik darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillarni qamrab oladi. Ayni omillar bir-biriga bog'liq bo'lib, ularning har biridagi kamchilik banklar faoliyatining umumiy samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Eng muhimi, mavjud muammolarni tahlil qilmasdan, samaradorlikni oshirish bo'yicha ilg'or tajriba va strategiyalarni tatbiq etish amaliy natija bermaydi. Shu sababli, har bir rivojlanayotgan mamlakat o'zining iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy xususiyatlarini inobatga olgan holda, tizimli islohotlar olib borishi talab etiladi.

### Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Izzeldin, M., Johnes, J., Ongena, S., Pappas, V., & Tsionas, M. (2020). Efficiency convergence in Islamic and conventional banks. *Journal of international financial markets, institutions & money*.

Rehman, A. U., Aslam, E., & Iqbal, A. (2022). Intellectual capital efficiency and bank performance: Evidence from islamic banks. *Borsa Istanbul Review*, 22(1), 113-121.

Wang, Y., Xiuping, S., & Zhang, Q. (2021). Can fintech improve the efficiency of commercial banks?—An analysis based on big data. *Research in international business and finance*, 55, 101338.

Shair, F., Shaorong, S., Kamran, H. W., Hussain, M. S., Nawaz, M. A., & Nguyen, V. C. (2021). Assessing the efficiency and total factor productivity growth of the banking industry: do environmental concerns matters?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 20822-20838.

Ozili, P. K. (2018). Banking stability determinants in Africa. *International Journal of Managerial Finance*, 14(4), 462-483.